

Małgorzata Dawidziak-Kładoczna

Uniwersytet Wrocławski
małgorzata.dawidziak-kladoczna@uwr.edu.pl
ORCID ID: 0000-0003-3602-2722

O retorycznej sile łączenia motywów religijnych i politycznych w analogiach i przykładach stosowanych w kazaniach inauguracyjnych sejmy doby przedrozbiorowej

Związki religii z polityką¹ przedstawiają się dziś inaczej niż w okresie I Rzeczypospolitej. Współcześnie są one regulowane w Kodeksie Prawa Kanonicznego oraz w dokumentach Soboru Watykańskiego II, z których wynika, że duchownym „zabrania się uczestnictwa w bezpośrednim sprawowaniu władzy”², choć mogą uprawiać politykę w rozumieniu katolickiej nauki społecznej, czyli jako troski o dobro wspólne³. Jak pisze Zofia Zdybicka, zderzenie religii (władzy klucza) i polityki (władzy miecza) to „zderzenie dwu niesprowadzalnych do siebie wizji człowieka”⁴.

¹ Temu zagadnieniu poświęcono już sporo uwagi, zwłaszcza w odniesieniu do współczesności – por. m.in.: E.W. Böckenförde, *Teoria polityki a teologia polityczna. Uwagi na temat ich wzajemnego stosunku*, „Teologia Polityczna” 2005–2006, nr 3, s. 301–309; P. Burgoński, *Modele relacji między religią a polityką*, [w:] *Religia i polityka. Zarys problematyki*, red. P. Burgoński, M. Gierycz, Warszawa 2014, s. 216–239; J. Mazur, *Religia i polityka. Dylematy współobecności*, Warszawa 2020; A. Siewierska-Chmaj, *Religia a polityka. Chryścijaństwo*, Warszawa 2013.

² W. Turowski, *Czy w homilii jest miejsce na politykę?*, „Studia Elckie” 2012, z. 14, s. 476.

³ Turowski pisze, że „obecność Pana w Kościele przynagla do tego, by homilista, uczestnicząc sakramentalnie w misji nauczania, przez sakrament święceń i pasterskie rozesłanie, urzeczywistniał Chrystusa w posłudze głoszenia Ewangelii. Taką przestrzenią do spełniania swego posłannictwa jest kaznodziejstwo. Z definicji różnych form przepowiadania słowa Bożego [...] wynika, iż treści o charakterze politycznym, które będą troską o dobro wspólne, bez żadnej kolizji można wygłaszać na kazaniu, podczas katechezy czy konferencji. W tych formach mowy kościelnej one się mieszczą” (tamże, s. 478).

⁴ Z.J. Zdybicka, *Religia i polityka*, „Człowiek w Kulturze” 1994, z. 3, s. 119.

W okresie I Rzeczypospolitej duchowni sprawowali publiczne urzędy, a nawet pełnili bardzo wysokie funkcje państwowe. Związki kościoła z polityką przejawiały się na rozmaitych płaszczyznach i w różnych okolicznościach. Jedną z nich była inauguracja sejmu⁵. W blisko trzystuletniej historii parlamentu polskiego doby przedrozbiorowej podczas tego wydarzenia dokonywał się rytuał religijny, jakim było odprawienie mszy świętej i wygłoszenie kazania. Stanowił on stały, za każdym razem podobnie przebiegający element obrad sejmowych, o czym można przekonać się dzięki relacji zawartej w diariuszach sejmowych, które pierwotnie były sporządzane na potrzeby prywatne, a od połowy XVIII wieku na zlecenie kancelarii królewskiej. Poniżej przedstawię etapy tego rytuału.

1. Król i ewentualnie jego rodzina w towarzystwie wysokich urzędników państwowych udawali się na mszę świętą do kościoła (zwykle do kolegiaty św. Jana, kiedy sejm odbywał się w Warszawie).

2. W kościele jeden z hierarchów odprawiał mszę, co w diariuszach określano jako „śpiewanie/ celebrowanie mszy/ wotywy o Duchu Świętym/ de Spiritu Sancto”.

3. Następnie inny kapłan wygłaszał kazanie. W diariuszach osiemnastowiecznych relacji tej czynności poświęcano więcej miejsca niż w diariuszach szesnasto- lub siedemnastowiecznych. Diarysty na ogół podawali cytaty z Pisma Świętego, który stanowił punkt wyjścia kazania, a następnie je streszczali. Używali przy tym licznych czasowników wskazujących na rodzaj czynności werbalnych kaznodziei, np. *wywodzić*, *przestrzegać*, *rekomendować*, *przypominać*, *ekshortować* ‘pobudzać, napominać’, *zagrzewać*, *konkludować*, *dowodzić*, *obietcywać*, *życzyć*, *eksplikować*, *komportować* ‘składać dowody, przedstawiać’. Jak wynika z tych przykładów, illokucja kazań często wiąże się z perswazją.

4. Po skończonym nabożeństwie król zwykle udawał się do zamku, np. do pomieszczeń, w których odbywały się obrady parlamentu.

W dalszej części artykułu chciałabym skupić się na jednym elemencie omówionego rytuału – kazaniach⁶, a dokładnie mówiąc, na ich walorach

⁵ W I Rzeczypospolitej sejmy walne zwoływane były co dwa lata. Poza tym odbywały się sejmy konwokacyjne (w okresie bezkrólewia), elekcyjne (związane z wyborem nowego władcy) oraz koronacyjne.

⁶ Najbardziej popularnym zbiorem tego typu tekstów są *Kazania sejmowe* Piotra Skargi, które nigdy jednak nie zostały wygłoszone podczas obrad parlamentu (J. Ziomek, *Renesans*. Wyd. XI – 5 dodruk. Warszawa 2012).

retorycznych⁷. Ich treść, potencjał illokucyjny i rodzaj zastosowanych środków językowych znane są – podkreślam to jeszcze raz – dzięki relacji diarysty. O ile niektóre mowy posłów uwieczniane były w diariuszach w postaci cytatów lub wydawane osobno drukiem, o tyle kazania jedynie parafrazowano lub streszczano⁸. Fragmenty te wnoszą jednak informacje na temat zastosowanych aktów mowy i środków językowych. Można stwierdzić, że diariusze sejmowe są jedynym źródłem do poznania kazań wygłoszonych podczas inauguracji sejmu doby przedrozbiorowej. W diariuszach sporządzanych w XVI i XVII wieku w zasadzie ograniczano się do podania informacji o personaliach księdza odprawiającego mszę świętą, w diariuszach XVII-wiecznych dane te wzbogacano o wzmiankę o mówcy kazania i jego temacie. Obszerniejszą relację z wystąpienia kaznodziei zawierają dopiero diariusze XVIII-wieczne. To one w większości stanowią źródło materiału przytaczanego w dalszej części artykułu.

Jedną z wielu funkcji kaznodziei jest funkcja oratora, którego celem jest przygotowanie i wygłoszenie tekstu cechującego się dużymi walorami retorycznymi. Ówczesni mówcy zdawali sobie sprawę z tego, że „retoryka jest nieocenioną pomocą dla każdego, kto musi jasno i trafnie formułować swe myśli; uczy bowiem właściwego argumentowania, dostosowanego jednak do okoliczności i słuchaczy”⁹. Nie dziwi zatem jej związki z kaznodziejstwem, o czym pisano już wielokrotnie¹⁰.

Siła retoryczna przekazu tkwi, m.in. w etosie mówcy, jego autorytecie, dlatego kazania inaugurujące sejm wygłaszali zwykle nieprzypadkowi duchowni. Przykładem takiego oratora jest Józef Andrzej Załuski, który jest

⁷ O różnych sposobach rozumienia retoryczności wyczerpująco pisze Rusinek (M. Rusinek, *Między retoryką a retorycznością*, Kraków 2003). Badacz zwraca uwagę również na związki zachodzące między retorycznością a perswazyjnością.

⁸ Wśród nielicznych wyjątków warto wymienić tu kazanie wygłoszone przez Jana Nepomucena Kossakowskiego podczas inauguracji sejmu grodzieńskiego (1793), które ukazało się osobno drukiem (por. *Kazanie o zasadach szczególnej każdego człowieka i powszechnej narodów szczęśliwości, w cnocie tylko mogących się znajdować, przy zaczęciu sejmu grodzieńskiego r. 1793 mówione*, Wilno 1793).

⁹ *Retoryka na ambonie. Z problemów współczesnego kaznodziejstwa*, red. P. Urbański, Kraków 2003, s. 9.

¹⁰ Por. m.in.: M. Korolko, *Między retoryką a teologią. O sztuce estetycznym staropolskich kazań (rekonstrukcja)*, [w:] *Proza polska w kręgu religijnych inspiracji*, Lublin 1993; J.Z. Lichański, *Retoryka w XV stuleciu*, Wrocław 1988; tenże, *Retoryka od średniowiecza do baroku. Teoria i praktyka*, Warszawa 1992; tenże, *Retoryka. Od renesansu do współczesności – tradycja i innowacja*, Warszawa 2000; G. Siwek, *Przepowiadać skuteczniej. Elementy retoryki kaznodziejskiej*, Kraków 1992; A. Werpachowska, *Retoryka jako sposób myślenia o teksie*, „Pamiętnik Literacki” 1990, z. 1; *Retoryka na ambonie. Z problemów współczesnego kaznodziejstwa...*; R. Zerfass, *Od aforyzmu do kazania*, przeł. G. Siwek, Warszawa 1995.

autorem mowy inauguracyjnej sejm w 1733 roku. Był to znany, m.in. mecenas nauki i kultury, historyk, poeta, dramatopisarz, tłumacz, animator życia intelektualnego i literackiego, współzałożyciel Biblioteki Załuskich w Warszawie¹¹. Dużym autorytetem zapewne cieszyli się też, m.in. Krzysztof Żórawski, kanonik wileński, autor znanego kodeksu kościelnego¹², Nikodem Puzyna, późniejszy biskup, który w roku wygłoszenia kazania przedsejmowego miał zaledwie 29 lat i pełnił już funkcję kanonika kapituły katedralnej wileńskiej¹³, oraz Jan Nepomucen Kossakowski, późniejszy biskup, człowiek wszechstronnie wykształcony (studiował w Rzymie, Paryżu i Londynie), autor kilkunastu kazań, które ukazały się drukiem¹⁴. Wśród kaznodziejów zdarzały się też postaci mniej chlubne w dziejach Polski, np. Władysław Aleksander Łubieński, żądny władzy stronnik Rosji¹⁵.

Drugim czynnikiem mającym wpływ na retoryczność przekazu jest ceremonialność, która również jest rezultatem miejsca wygłaszania kazania – świątyni ze ściśle zorganizowaną przestrzenią. W okresie I Rzeczypospolitej funkcję takiej świątyni pełniła kolegiata św. Jana. Jej ważnym elementem była ambona, z której przemawiał kaznodzieja i która niewątpliwie miała wpływ na plastyczność, ekspresywność i perswazyjność przekazu¹⁶. Warto dodać, że świątynia ta miała i ma ogromne znaczenie w kulturze i tradycji Polski.

Analiza zebranego materiału dowodzi, że retoryczność kazań przedsejmowych wynika jednak przede wszystkim z rodzaju zastosowanych środków językowych. W dalszej części artykułu omówię dwa spośród nich, w których kaznodzieja umiejętnie łączył wątki polityczne z religijnymi¹⁷: analogię i przykład.

¹¹ K.R. Prokop, *Biskupi kijowscy obrządku łacińskiego XIV–XVIII w. Szkice biograficzne*, Biały Dunajec–Ostróg 2003.

¹² S. Tymosz, *Kodeks Krzysztofa Żórawskiego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2004, t. 14, z. 2, s. 23.

¹³ T. Kasabuła, *Kanonicy koadiutorzy w kapitule katedralnej wileńskiej w okresie przedrozbiorowym*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 2005, t. 4, s. 111–127.

¹⁴ L. Żytkowicz, *Jan Nepomucen Kossakowski*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny. Tom XIV*, red. gł. B. Leśnodorski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969, s. 265–267.

¹⁵ E. Rostworowski, *Łubieński Władysław Aleksander h. Pomian*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny. Tom XVIII*, red. gł. B. Leśnodorski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 505–511.

¹⁶ Por. M. Kozłowska, *O geście w przepowiadaniu słowa Bożego*, [w:] *Retoryka na ambonie. Z problemów współczesnego kaznodziejstwa...*, s. 70.

¹⁷ O wykorzystywaniu wątków politycznych we współczesnym kaznodziejstwie piszą autorzy tekstów zgromadzonych w tomie: *Polityka na ambonie*, red. W. Przyczyna, L. Szewczyk, Kraków 2015.

Analogia¹⁸ to pragmatyczny środek przekonywania należący do teorii argumentacji, stosowany w wielu analizowanych wystąpieniach, co potwierdza ogólniejszą tendencję do posługiwania się nim w różnorodnych tekstach reprezentujących styl religijny, nie tylko w kazaniach¹⁹. Mówcy, wykorzystując czteroczęściową formę analogii²⁰, w której dziedziny tematu i nośnika nie są homogeniczne²¹, używają jej jako jednego ze sposobów dowodzenia, w ten sposób wytwarzając w odbiorcach przekonanie o jedności elementów niehomogenicznych²². Jest to zabieg, który przyczynia się również do rytualizacji wypowiedzi. W wyekscerpowanym materiale odbywa się to na kilku płaszczyznach, to znaczy kaznodzieje korzystają z różnych źródeł: nawiązują do prawd wiary lub pojęć i kategorii etycznych oraz do kalendarza liturgicznego, a także wykorzystują polisemię.

Przykładem nawiązania do prawd wiary może być przywołanie dogmatu o Trójcy Świętej, który posłużył mówcy sejmowi 1732 roku do skonstruowania analogii między boskim porządkiem władzy a porządkiem świeckim. Istnienie trzech osób boskich w wymiarze sacrum uzasadnia konieczność funkcjonowania trzech instytucji władzy w Polsce:

Imo założył propozycję, że sejm walny jest to dzieło am imaginem Dei próbując, że trzy stany Rzplitej wraz około dobra popsolitego rządzące są podobne Trójcy Przenajświętszej; bo jako Bóg trinus et unus, jednostajnem zezwoleniem: fiat, wszystko doskonale stworzył, tak rzplita ex tribus ordinibus, to jest: regio ojca, equestri syna, intermedio, senatorio, Duchu Ś. repraesentantibus, composita, gdy in unione animorum rządzić się i zgodnie in commune bonum radzi sejm walny, dzieło ad imaginem Dei wyraża (1732, s. 107–108)²³.

¹⁸ Analogia dotyczy rzeczy, pojęć i zjawisk należących do różnych rodzajów. Z kolei w odniesieniu do rzeczy należących do tego samego rodzaju stosuje się pojęcie podobieństwa (Á. Vigh, *Porównanie i podobieństwo*, „Pamiętnik Literacki” 1986, z. 4, s. 257–276).

¹⁹ Perelman podkreśla, że analogia to środek bardzo często stosowany w myśli religijnej (Ch. Perelman, *Imperium retoryki. Retoryka i argumentacja*, przeł. M. Chomicz, Warszawa 2002).

²⁰ Por. M. Skwara, *O Arystotelesowskiej teorii dowodzenia retorycznego*, „Pamiętnik Literacki” 1994, z. 85/4, s. 133.

²¹ Ch. Perelman, *Imperium retoryki...*, s. 134.

²² Por. tamże, s. 131.

²³ Po cytacie wskazuję w nawiasie na jego lokalizację w źródle. Najpierw podaję rok wygłoszenia mowy, który jednocześnie wskazuje na źródło, czyli konkretny diariusz sejmowy (wykaz źródeł – uporządkowany chronologicznie według lat – znajduje się na końcu artykułu), a potem stronę w diariuszu, na której znajduje się cytat.

Z kolei w kazaniu inauguracyjnym sejm 1740 roku zamysłem kompozycyjnym jest analogia między siedmioma darami Ducha Świętego, na których osadzona jest dusza ludzka, a siedmioma stanami, którymi z woli Pana Boga ugruntowany jest rząd polski. Jest on „wzorem 7 kolumn przedwiecznej mądrości”. Pan Bóg jednak te 7 stanów zredukował do 3 „żeby rząd polski był istotniejszym wyobrażeniem Trójcy Ś.”:

Domem przedwiecznej mądrości, w mistycznym sensie powiedział być duszę ludzką, osadzoną na siedmiu kolumnach, to jest na siedmiu darach Ducha Ś., wywodził, że Pan Bóg podobnym sposobem rząd świata na siedmiu stanach regulował, królewskim, duchownym, senatorskim, ziemiańskim, rycerskim, miejskim i rolniczym, wnosząc stąd, że rząd polski te 7 stanów w sobie zawierający na woli samego Pana Boga jest ugruntowany, bo jest wzorem siedmiu kolumn przedwiecznej mądrości. Ażeby zaś ten rząd polski był istotniejszym wyobrażeniem Trójcy Ś., pod której władzą zostaje, zredukował go do 3 stanów, na których się Królestwo Polskie wspiera, ugruntowanych na czterech cnotach kardynalnych, jakoby na siedmiu kolumnach (1740, s. 494–495).

Stosunkowo częstą strategią, stosowaną zwłaszcza w II połowie XVIII wieku jest zestawianie pojęć i kategorii etyki chrześcijańskiej i świeckiej, np. para antonimów *cnota* i *grzech* właściwych sferze religii została zestawiona z parą antonimów *jedność* i *prywatność* odnoszących się do spraw świeckich:

[...] jmc ks. Kołłontaj, kanonik wileński, kazał *ex themate* [...]; założył propozycją, że *jedność* jest *rerum gerendarum anima* i tę w wielkim respekcie i uszanowaniu mieć zalecał, *prywatność* zaś jako źródło wszystkich nieszczęśliwości mieć w despekcie, bo jako *grzech* z *cnotą* na jednej mieć się nie mogą szali, tak *jedność* z *prywatnością*, tam wszystkich do jednego celu, gdzie idzie o całość ojczyzny [...] zmierzać kazał, bo inaczej prędziej ruinie podpadać muszą, jak dowodem są insze państwa i monarchie, które że *niejednością* i *niejednością* stały, pod niewolnicze zazdrosnych sąsiadów poddać się musiały *prawa* (1752, s. 44–45).

W badanym materiale znalazłam jeden przykład wykorzystania kalendarza liturgicznego w dowodzeniu. Kaznodzieja przywołał święto Anioła Stróża obchodzone w dniu wygłoszenia kazania (2 października 1730) i powiązał losy oraz działania aniołów z powinnościami posłów.

Kaznodzieje wykorzystują również w analogiach zjawisko polisemii. Wieloznaczność wyrazu *wesele* oraz duży zakres znaczeniowy wyrazu *upominek* stanowią podstawę analogii zastosowanej w mowie sejmu 1738 roku. Tok argumentacyjny układa się tu w następujący sposób: Król wyprawił wesele córce i tym sprawia wesele Polsce. Obowiązkiem stanów Rzeczypospolitej jest złożyć prezent, jakim mają być zgoda i decyzje niegodzące w majątek Kościoła. Taki prezent ma się podobać Bogu. Ludzie rządzący dzięki pobożności mogą zjednać sobie i Polsce łaskę Bożą. Z kolei ci, którzy sprzeciwiają się prawom Bożym, ściągają nieszczęścia.

[...] kanonik poznański, założywszy pro themate tekst: Simile est regnum coelorum homini regi, qui fecit nuptias et convocavit etc. (Math. 22) i komportując to, że sprawionem niedawno weselem najjaśniejszej córki królewskiej, za króla JMości sycylijskiego wydanej, wniósł, że król JMość i Polsce sprawuje wesele, kiedy sejm składa, uczyniwszy exinde propozycję, iż sejm jest publicznem Rzpltej weselem; do jej zaś stanów należeć będzie stawić drogi upominek na to wesele, to jest: zgodne i ad bonum publicum zmierzające vota et consilia, probando: że Rzplta inter syrtes et charibdes nie raz zapędzona eluctari nie mogła, tylko przez zgodne serca i rady, reprobando wszystkie wykrętne i niegodziwe Consilia, które mają pro objecto umniejszać i wycieńczać dochody i intraty kościelne, a przez to naruszać immunitatem religionis, na której regionis integritas wspiera się, bo taki upominek, prezent, nie podoba się Bogu, który propter injustitias imperii regimen de gente ad gentem zwykł przenosić concludendo, aby się te głosy i zgodne stanów rady nadały, życzył je po błogosławieństwie krzyża prymicyjalnego zaczynać (1738, s. 361).

Kolejnym zabiegiem jest utożsamienie kategorii właściwych dwóm różnym przestrzeniom: sakralnej i świeckiej. Takie zespolenie treści przynależnych do odmiennych, wręcz przeciwnych sfer jest przejawem stosowania strategii adaptacji kulturowej²⁴. Potwierdzające to przykłady pochodzą z sejmów obradujących w czasach stanisławowskich. W 1767 roku kaznodzieja dowodził, że miłość do ojczyzny wynika z wiary świętej, a podczas inauguracji Sejmu Wielkiego, że prawdy religii mogą być skuteczną pomocą w naprawieniu wolności:

²⁴ Zabieg ten nie jest nowy na gruncie polszczyzny. Stosowany był również przez Piotra Skargę (por. A. Nowicka-Jeżowa, *Dialog z humanizmem renesansowym w dziełach Piotra Skargi*, „Ruch Literacki” 2013, z. 4–5, s. 418).

[...] kazanie przez JMC. Księdza Krzysztofa Zorawskiego kanonika Warszawskiego, ex Themate: [...], dowodząc to w nim: że prawdziwa miłość Ojczyzny wyciąga od obywateli szczerości serca w przywiązaniu ku sobie; przezornych w radach zabiegów, prawowiernej do wiary świętej przychylności, mianego (1767, s. 12).

Mowy Jego [księdza Jezierskiego, kanonika krakowskiego – M.D.-K.] było zamiarem okazać, że wolność, gdy nie jest przyjaciółką powinności, nie może praw stanowić, ani ich wykonywać, zepsutey zaś wolności, samo tylko przeświadczenie się o prawdach religii, może być skuteczną pomocą (1788).

Strategia łączenia motywów religijnych z politycznymi poza analogią przejawia się również w argumentacji, której podstawą są przykłady. Kaznodzieje czerpią je z wydarzeń i postaci biblijnych oraz postaci świętych Kościoła katolickiego. Źródłem przykładu jest zatem postać ciesząca się autorytetem. Dzięki temu wybrane *exemplum* nie może zostać poddane w wątpliwość, stanowi ono wiarygodną podstawę wniosku²⁵. To samo pojęcie, którego używa się w odniesieniu do opisywania różnych przypadków, sprzyja utożsamianiu ich²⁶. W badanym materiale chodzi o wniosek wspólny dla przestrzeni religijnej i politycznej. Na przykład podczas sejmu 1746 kaznodzieja wykorzystał fragment biblijny, by przestrzec odbiorców przed zgubą. Historia biblijnego króla Baltazara (z Księgi Daniela) ma pokazać, jakie skutki w życiu publicznym może przynieść pycha:

[...] jmc ksiądz Wołłowicz, pisarz litewski, super duplex thema, jedno ex Epistola Pauli ad Epheseos, cap. 4, wzięte: Obsecro vos, ut digne ambuletis in vocatione, qua vocati estis, solliciti servare unitatem spirytus in ninculo pacis; drugie ex Evangelio Matthaei: Ut quid cogitatis male in cordibus vestris? Facundo ore miał kazanie, zagrzewając inclytam gentem polonam, aby ductu Spiritus Sancti po staropolsku obrady sejmowe, prywatnymi nie uwodząc się interesami, zaczynali, przestrzegając, że przy tych machinacjach kiedykolwiek na kres fatalnej zguby ojczyzny i wolności przyjdzie. Cytował w tej materii tekst Pisma Św. Daniele: Et apparuit super parietem digitus scribens (1746, s. 1–2).

²⁵ Por. Ch. Perelman, *Imperium retoryki...*, s. 123.

²⁶ Tamże, s. 124.

Inny mówca, próbując nakłonić słuchaczy do poddania się woli Bożej, roztacza przed nimi wizję korzyści, jakie mogą osiągnąć z prezentowania takiej postawy w działalności politycznej. W roli argumentów przywołano losy postaci biblijnych: Zacheusza, Piotra, Mateusza i Abrahama. Taki zabieg jest bardzo skuteczny, ponieważ mówca posługuje się różnorodnymi przykładami, tym samym zmniejsza ryzyko zagubienia się w uogólnianiu²⁷. Oto fragment diariusza, w którym autor relacji dokumentuje tę część kazania, w której duchowny odnosi się do Zacheusza:

[...] założył propozycją, że temu dobrze, kto za powodem idzie Boga, temu źle, który jego nie słucha [...]. Próbował tego w części pierwszej przykładnym krokiem i sercem Zacheusza (1748, s. 1).

Podobny sposób przekonywania pojawia się podczas inauguracji sejmku w roku 1754. Kaznodzieja sugeruje, że otworzenie się posłów na działanie Ducha Świętego jest warunkiem skuteczności obrad parlamentu:

[...] miał kazanie jmc ksiądz Łubiński, archidiakon krakowski przyrzekając przytomnym z obrad sejmowych prawodawcom, że rady o dobru pospolitym z poradą Ducha Przenajświętszego sprawowane Bogu i ludziom się podobają, jako od Boga zaczące, a kiedy takie porady upadającej ojczyźnie dane będą, ludzka przeciwność ich convellere nie potrafi [...] (1754, s. 141–142).

Argumentacja w kazaniu wygłoszonym na sejmie 1754 roku zawiera również przykład Judyty (zaczepnięty z biblijnej Księgi Judyty), a także przykład ludu izraelskiego, który nie słuchał Mojżesza i ściągnął na siebie karę boską. Wykorzystany został ponadto cytat z Ewangelii św. Łukasza:

[...] animował stan senatorski i rycerski do jedności i miłości dla wsparcia nachylającej się do upadku ojczyzny. Skąd wywiódł propozycją, że wtenczas dobra rada, kiedy się przy niej mieści cnota; tej prawdy próbował historją Judyth. [...] zakończył tedy słowy Lucae 22: facta est contentio inter illos, jeżeli stany polskie w obradach swoich zgody mieć nie będą, niepomyślnego tedy im spodziewać się potrzeba skutku (1754, s. 142).

Kaznodzieja sejmku 1754 roku szczególnie upodobał sobie przykład jako strategię argumentacyjną. Korzysta z niej również wtedy, gdy cytuje

²⁷ Tamże, s. 123.

wypowiedzi świętych: Chryzostoma, Anzelma i Bernarda. Autorytety Kościoła mają przekonać parlamentarzystów do przyjęcia określonych postaw i podjęcia pewnych działań:

Skąd wywiódł propozycją, że wtenczas dobra rada, kiedy się przy niej mieści cnota [...], dając [...] stanom Rzpltej słowy św. Chryzostoma: [...]. W dalszym dyskursie eksplikował [...], świadcząc św. Anzelmem: [...] życzył mieć pamięć na zgodę, aby [...], dając na przykład napomnienia św. Bernarda (1754, s. 142).

* * *

Odprawienie mszy świętej i wygłoszenie kazania podczas inauguracji sejmku to niewątpliwie działania, które pełniły funkcję rytualną, co podkreślone jest przez diarystów za pomocą sformułowań wskazujących na tradycyjny i obrzędowy wymiar nabożeństw poprzedzających obrady sejmowe: „śpiewał mszę świętą [...] podług starożytnych Bogu modlitw Polaków” (1591, 3), „Na Dniu Piątym Października Walnemu Sejmowi wyznaczonym wprowadzone dawnym zwyczajem, i stwierdzone prawem o Porządku Sejmowania zachowane Obrządki” (1779, 5).

Nawiązaniem do opisanego rytuału religijnego były msza i kazanie otwierające obrady Sejmu Ustawodawczego 9 lutego 1919 roku. Kazanie²⁸ wygłosił wówczas ks. arcybiskup ormiański Józef Teofil Teodorowicz²⁹ i wprawdzie zastosowane przez niego analogie religijno-polityczne nie stanowiły osi konstrukcyjnej wystąpienia i nie były już tak wyraźne jak w osiemnastym wieku, ale ciągle motywy religijne (żłóbek Chrystusowy, domek w Nazarecie, Ewangelia, Dekalog) współistnieją z politycznymi i wiadać adaptowanie terminologii religijnej do omawiania spraw politycznych. Kaznodzieja mówił bowiem o zmartwychwstaniu Polski i konieczności odbudowy polskiej Jerozolimy. Takie strategie pojawiają się też w poniższym fragmencie.

²⁸ J. Naumowicz, *Pierwsze kazanie sejmowe w odrodzonej Polsce*, <http://idziemy.pl/kosciol/pierwsze-kazanie-sejmowe-w-odrodzonej-polsce/58023/2/> [dostęp: 30.11.2021]. Tekst kazania dostępny na stronie <https://docplayer.pl/206792117-Kazanie-sejmowe-w-warszawie-9-ii-1919-r-na-rozpozecie-obrad-sejmu-ustawodawczego.html> [dostęp: 30.11.2021].

²⁹ Uznawany jest on za wybitnego kaznodzieję i pisarza oraz zasłużonego parlamentarzystę, który zasiadał w Sejmie Krajowym we Lwowie (T. Isakowicz-Zaleski, *Wielki zapomniany arcybiskup ormiański Józef Teofil Teodorowicz (1864–1938)*, <https://lwow.home.pl/ormianie/teodorowicz.html> [dostęp: 9.12.2021]).

A teraz zwracam się raz jeszcze ku wywoływanym z przeszłości duchom, ażebyśmy w nich widzieli przedstawicieli żywych i symbol dróg dla Polski. Gdy na górze Tabor obok Zbawiciela ukazały się apostołów[om] postaci Mojżesza i Eliasza, wtedy wołali w uniesieniu: „Dobrze nam tu być!” – „zbudujęm dla nich przybytki!” Nie śmiem zestawiać Taboru świętego Ewangelii z Taborem narodu. Tam nadziemska, a tu tylko ziemską jest chwała (1919, s. 6).

Mówca wprawdzie twierdzi, że „nie śmie zestawiać” postaci biblijnych, czyli przynależnych do świata sacrum z postaciami współczesnymi reprezentującymi sferę profanum, ale w rzeczywistości taką właśnie analogię czyni, nawiązując tym samym do zabiegów wykorzystywanych przez kaznodziejów sejmów I Rzeczypospolitej. Widać, że stosowane przez nich strategie nie zdezaktualizowały się, a duchowni ciągle uważali je za skuteczne, sprzyjające wartości retorycznej wypowiedzi.

Połączenie motywów politycznych ze sferą religijną, stanowiącą źródło przykładów i nośnik analogii, służy uwypukleniu relacji łączących człowieka z Bogiem. Mówca, objaśniając temat, dokonuje wyboru aspektów, które będzie zestawiał. Można więc powiedzieć, że tak przystosowuje analogie i przykłady, by jak najlepiej odpowiadały jego zamiarom, co oznacza, że pomija pewne stosunki, jednocześnie eksponując inne.

Kaznodzieje, wygłaszając uroczyste mowy zawierające obrazowe analogie i przykłady, wykorzystują szczególnie czas inauguracji sejmów i sakralną przestrzeń, by oddziaływać na odbiorców. Odwołują się w ten sposób do ich uczuć religijnych i patriotycznych, a dzięki swojemu autorytetowi i zastosowanym strategiom retorycznym skuteczniej mogą kształtować postawy parlamentarzystów i sami kreować się na sprawnych retorów i oddanych patriotów. Omówione tu zabiegi z pewnością są atrakcyjne dla odbiorcy: przyciągają i zatrzymują jego uwagę i wpływają na rytualność oraz podniosłość wystąpienia.

Ciekawe, że omówione w tym artykule strategie retoryczne były stosowane przez wielu mówców. Można więc stwierdzić, że stanowią one cechę wzorca gatunkowego kazań inauguracyjnych sejmów doby przedrozbiorowej. Nie należy więc ich odbierać jako rezultat bezkrytycznego naśladownictwa, ale – za każdym razem – jako efekt twórczej realizacji tekstowej jednego z wyznaczników gatunkowych.

Źródła

- 1591 – *Dyaryusze i akta sejmowe roku 1591–1592*, wyd. E. Barwiński, [w:] *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 21, Kraków 1911, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/7397/edition/6742/content>.
- 1730 – *Dyaryusze sejmów grodzieńskich in anno 1730*, [w:] *Teka Gabryela Junoszy Podoskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego*, wydana przez Kazimierza Jarochońskiego t. 4, Poznań 1856, <https://books.google.pl/books?id=WSsLAAAIAAJ&pg=PA120&dq=Q6AEe>.
- 1732 – *Dyaryusze sejmów extraordinaryjnego dwuniedzielnego warszawskiego die 18 mensis septembris anno 1732 zaczętego*, [w:] *Teka Gabryela Junoszy Podoskiego*, s. 107–145.
- 1738 – *Dyaryusz sejmów walnych sześciuniedzielnego za uniwersałami JK Mści do Warszawy die 6 octobris złożonego i tegoż dnia zaczętego anno domini 1738*, [w:] *Teka Gabryela Junoszy Podoskiego*, s. 360–468.
- 1740 – *Dyaryusz sejmów ordinaryjnego sześciuniedzielnego, który się odprawił w Warszawie w roku 1740 za panowania najjaśniejszego króla JMci Augusta III*, <https://books.google.pl/books?id=WSsLAAAIAAJ&pg=PA120&dq=%20Q6AEe#v=onepage-&q&f=false>, s. 493–706.
- 1746 – *Diariusz sejmów z roku 1746*, wyd. W. Konopczyński, [w:] *Diariusze sejmów z wieku XVIII*, t. 2, Warszawa 1912, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/4344/edition/7731/content>.
- 1752 – *Diariusz sejmów walnych grodzieńskich w roku 1752 odprawionego*, [w:] *Diariusze sejmów z wieku XVIII*, t. 3: *Diariusze sejmów z lat 1750, 1752, 1754 i 1758*, wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1937, s. 44–140.
- 1754 – *Diariusz sejmów ordinaryjnego według kadencji swojej w Warszawie przypadającego dnia 30 septembris 1754 zaczętego*, [w:] *Diariusze sejmów z wieku XVIII*, t. 3, s. 141–250.
- 1767 – *Dyaryusz sejmów extraordinaryjnego w Warszawie dnia 5 października 1767 r. złożonego i zaczętego a z limitacyi i prorogacyi dnia 5. marca 1768. roku przy rozwiązaniu konfederacyi generalnych kor. i W. Księstwa Litewskiego zakończonego*, wydał z rękopisów biblioteki Towarzystwa Naukowego Krakowskiego Antoni Sozański, Lwów 1866, <https://polona.pl/item/dyaryusz-sejmu->

extraordynaryjnego-w-warszawie-dnia-5-pazdziernika-1767-roku-zlozonego-i,OTI4ODkxMDY/4/#info:metadata.

- 1779 – *Dyaryusz Seymu Walnego Ordynaryjnego Warszawskiego Sześćcio Niedzielnego roku pańskiego MDCCLXXVIII dnia 5. miesiąca października odprawiającego się, w Warszawie w roku 1779*, w drukarni J.K.Mci i Rzeczypospolitej u XX.Scholarum Piarum, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/385351/edition/366667/content>.
- 1788 – *Dyaryusz seymu ordynaryjnego pod związkiem Konfederacji Generalney obojga narodow w Warszawie rozpoczętego roku 1788*, Warszawa Druk. Nadworna J.K.Mci i [...] Kommis. Ed. Narod. 1790, t. 1, cz. I-II; t. 2, cz. I-II, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doc-content?id=32987&dirids=1>.
- 1793 – *Kazanie o zasadach szczególnej każdego człowieka i powszechnej narodów szczęśliwości, w cnocie tylko mogących się znajdować, przy zaczęciu seymu grodzieńskiego r. 1793 mówione*, Wilno 1793.
- 1919 – *Pierwsze kazanie sejmowe w odrodzonej Polsce*, <https://docplayer.pl/206792117-Kazanie-sejmowe-w-warszawie-9-ii-1919-r-na-rozpozecie-obrad-sejmu-ustawodawczego.html>.

Małgorzata Dawidziak-Kładoczna

On the rhetorical power of combining religious and political motives in the analogies and examples used in the sermons inaugurating the parliaments of the pre-partition era

The subject of the article are sermons delivered during the inauguration of the Polish Sejms of the pre-partition era. The content and selection of the linguistic means used in these speeches are known from the reports contained in the parliamentary diaries, especially those created in the 18th century. Preachers combined political and religious threads using the form of analogy and example. The former are always aimed at connecting the spheres of the sacred and the profane. Clergy refer to the truths of faith or ethical concepts and categories as well as to the liturgical calendar, and also use polysemy. In turn, the sources of examples are biblical characters and events and the saints of the Catholic Church.

Keywords: *rhetoric, analogy, example, religion, politics, parliamentary diary, sermon*

Słowa kluczowe: *retoryka, analogia, przykład, religia, polityka, diariusze sejmowe, kazanie*